

sprong hebben in zijn privébedrijf, zoals vele Haarlemse gevels, en waarbij hij meer indirect was betrokken.

De auteur toont zich daarbij een groot bewonderaar van De Key, die zich volgens hem nimmer herhaalde en wiens werk voortdurend in ontwikkeling was. Helaas worden de vele bouwkundige termen die in het boek worden gebruikt niet uitgelegd, zodat de lezer die met deze begrippen niet bekend is, wordt genoodzaakt de uitleg daarvan elders op te doen. Heeft hij eenmaal een verklarende woordenlijst naast zich liggen, dan wordt, mede aan de hand van de mooie (foto)afbeeldingen die in het boek zijn opgenomen, de ontwikkeling van het werk van De Key duidelijk en kan de lezer zich een eigen beeld vormen. Na lezing van dit boek kan worden vastgesteld dat De Key in de persoon van Van der Blom een enthousiaste en goede pleitbezorger heeft voor een herwaardering van zijn werk.

S. Wijna

J. van Goor, *De Nederlandse koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1795* (Den Haag: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, 1994, 400 blz., f59,90, ISBN 90 12 08042 8).

Nederland mag dan een klein land zijn, maar de omvang en de diversiteit van de Nederlandse koloniën waren indrukwekkend. Dat laatste vormt een verklaring voor het feit, dat er sinds het verschijnen van de studie van Colenbrander over dit onderwerp lange tijd geen eenmans-overzicht van de Nederlandse overzeese expansie is verschenen'. Het mag voor één auteur wel mogelijk zijn om alle publicaties over de Nederlandse expansiegeschiedenis te volgen, maar de steeds groeiende historische productie van boeken en artikelen maakt het voor zo'n enkeling vrijwel ondoenlijk om die publicaties ook nog te plaatsen binnen de historiografie van al die regio's in Azië, Afrika en de Nieuwe Wereld, waar Nederland handel dreef, koloniseerde en dekoloniseerde.

Trouwens, na de oorlog hebben de meeste historici in Nederland de koloniale geschiedschrijving überhaupt links laten liggen. Werd er al over de koloniën geschreven dan stond niet de metropool, maar de overzeese regio centraal. Aan het eigen karakter van het Nederlandse koloniale beleid werd niet veel aandacht besteed. In de naoorlogse aanpak leek het weinig zinvol om bijvoorbeeld de slavenopstanden in de Nederlandse plantagekolonies in West-Indië of de dekolonisatie van Nederlands-Indië toe te schrijven aan het feit dat Nederland de kolonisator was. Het leek veel interessanter om zulke fenomenen te plaatsen in het kader van de vergelijkende West-Indische of Aziatische geschiedenis.

Van Goor heeft een indrukwekkende prestatie geleverd door enerzijds terug te grijpen op de oude, nationale aanpak van de Europese expansie, maar anderzijds de vergelijkende methode in zijn overzicht te incorporeren.

Zeer zorgvuldig legt de auteur uit hoe de Nederlandse presentie overzee zich ontwikkeld heeft en hij geeft daarbij blijk van een uitstekende literatuurkennis. Natuurlijk kan hij geen *uomo universale* zijn en deze studie maakt zelfs aan iedere buitenstaander duidelijk dat Van Goors expertise op de geschiedenis van de Nederlandse expansie in Azië is gericht en niet op die in het Atlantische gebied. Niettemin heeft de nauwkeurige literatuurstudie ervoor gezorgd, dat de lezer ook over de Nederlandse expansie in Afrika en de Nieuwe Wereld een betrouwbaar beeld krijgt. Het resultaat vormt een boek, waarin in ruim 350 bladzijden een uitstekende samenvatting van de stand van onze kennis wordt gegeven, hoewel het niveau van de analyse ten aanzien van een aantal thema's uit de Aziatische geschiedenis duidelijk uitsteekt boven die van de Atlantische onderwerpen.

In veel boekbesprekingen beschouwen de recensenten een lovende inleiding als de boven-

staande meestal als een vrijbrief om in de rest van hun betoog eens flink uit te halen naar de tekortkomingen van de besproken publicatie. In dit geval zou zo'n procedure ook mogelijk zijn. Van Goor heeft immers wel veel gelezen over de onderwerpen, waarmee hij niet zo vertrouwd was, maar bij de weergave daarvan soms verkeerde analyses gemaakt. Dat lijkt me onvermijdelijk; waar gehakt wordt vallen spaanders. Bovendien doen de fouten en foutjes in dit boek geen afbreuk aan het feit, dat de lezer een goed overzicht van de Nederlandse expansie in Oost en West krijgt. Preciezer en uitvoeriger informatie is in de talloze publicaties te vinden, die zich slechts met een periode of met een regio bezighouden. Daartegen moet dit boek het wel afleggen.

Gelet op het samenvattende karakter van Van Goors studie lijkt mij detailkritiek minder interessant dan een poging om het verbindende element van dit boek eens tegen het licht te houden: de Nederlandse expansie. Had deze expansie een eigen karakter? Of is Nederland in Oost en West niet anders opgetreden dan Spanje, Portugal, Frankrijk en Engeland? Opvallend is dat in het onderhavige boek deze vraag niet expliciet, maar wel impliciet aan de orde komt bij de volgende kwesties." 1) de Nederlandse kolonisatiepolitiek; 2) de arbeidsmarktpolitiek in de Nederlandse koloniën; 3) de instituties van de Nederlandse expansie en 4) de Nederlandse dekolonisatiepolitiek.

I De Nederlandse kolonisatiepolitiek

Ten aanzien van het eerste onderwerp herhaalt Van Goor de veelgelezen opvatting dat Nederlanders niet bereid waren om en masse naar de koloniën af te reizen (101). Zodoende bleef de Nederlandse presentie in de Nieuwe Wereld zwak en was de val van de Nederlandse vestigingskolonie in Noord-Amerika onafwendbaar. In dit opzicht zou de Nederlandse expansie dus uniek zijn. Op pagina 116 wijst Van Goor echter op het feit, dat er in de Kaapkolonie wel degelijk een groeiend aantal kolonisten woonde en dat de presentie van Nederlanders in Azië veel aanzienlijker was dan die van enige andere Europese natie. In de bestaande literatuur staan deze gegevens niet bij elkaar, maar in een overzicht van de Nederlandse expansiegeschiedenis zou dat wel het geval moeten zijn. Het beeld van de Nederlandse bijdrage aan de intercontinentale migratie verandert immers dramatisch als de gegevens over Azië, Afrika en de Nieuwe Wereld gecombineerd worden. Van Goor is zich daarvan wel bewust, maar hij werkt dit cruciale punt niet verder uit (102). In totaal zijn er vanuit Nederland tussen 1600 en 1800 alleen al meer dan één miljoen soldaten en zeelieden naar Azië vertrokken. Voegt men daar de kolonisten, zeelieden en soldaten met bestemming Afrika (West en Zuid), Brazilië, het Caribische gebied en Noord-Amerika bij, dan zou de Nederlandse exodus naar de overzeese wereld proportioneel wel eens groter kunnen zijn geweest dan die van Engeland. Opvallend is echter, dat de Engelse kolonisten en zeelui veel vaker terecht kwamen in de gematigde zones van de overzeese wereld, terwijl het overgrote deel van hun lotgenoten uit Nederland vertrok naar een tropische bestemming, waar de mortaliteit hoog was. Daar komt nog bij, dat ongeveer de helft van de Nederlandse emigranten en zeelui uit buitenlanders bestond, terwijl de Britse schepen en kolonies vrijwel alleen door Engelsen, Ieren en Schotten werden bevolkt.

Als we aannemen, dat de markten voor zeelui en kolonisten in elkaar overliepen en dat Nederland er uitstekend in slaagde om grote aantallen buitenlanders voor deze markt aan te trekken, dan kan het Nederlandse kolonisatiebeleid niet alleen verklaard worden door te wijzen op de honkvastheid van onze vroegere landgenoten. Als de Republiek zijn zeelui en kolonisten naar de gematigde regio's in de wereld had willen sturen, dan was dat zeker mogelijk geweest. Het ontbrak de Nederlandse beleidsmakers echter niet aan mensen, maar aan motivatie. Die motivatie was gering, omdat de Nederlandse kooplieden buiten Europa vooral voordeel wil-

den halen uit de handel met 'ongezonde' gebieden en niet uit kolonisatie en handel met gebieden met een gematigd klimaat. Als gevolg van deze politiek was de mortaliteit onder de uitgezondenen hoog en zo gezien verbruikte de Nederlandse expansie juist veel meer mensen dan die van Engeland en Frankrijk. Door de geoliede organisatie voor het recruter van soldaten en zeelieden met zijn aanvoerkanalen in heel Europa slaagde de Republiek er blijkbaar in om een relatief voordeel te verwerven en te behouden in de handel en de scheepvaart naar en tussen de tropische gebieden in Azië. Zouden de VOC en de WIC de meeste van de door hen uitgezonden mannen naar de Nederlandse vestigingskoloniën in Noord-Amerika en Zuid-Afrika hebben gestuurd, dan hadden de beide compagnieën minder winst gemaakt; anders hadden ze wel gekoloniseerd. In Azië beheerste de Republiek al snel de 'niche' van de 'ongezonde' inter-Aziatische handel en het duurde twee eeuwen voordat de VOC in de Engelsen haar meerdere op dat gebied moest erkennen. Voor de Nederlandse expansie in het Atlantische gebied gold — *mutatis mutandis* — hetzelfde. In dat gebied slaagden de Nederlandse kooplieden erin om een relatief groot aandeel in de gevaarlijke en onzekere smokkelvaart op Spaans Amerika te behouden, maar op elk ander gebied zoals bij de kolonisatie en de plantagelandbouw moesten de Nederlanders het niet alleen afleggen tegen de Engelsen, maar ook tegen de Fransen en de Portugezen.

Zo blijft de vraag waarom de Engelsen de Nederlanders deze niches gelaten hebben en zich aanvankelijk hebben geconcentreerd op de kolonisatie van Noord-Amerika en de plantagelandbouw.

In de plantagelandbouw werd het overwicht van Engeland, Frankrijk en Portugal veroorzaakt door het feit, dat er in die landen relatief veel plantagewinsten konden worden geherinvesteerd in uitbreiding en in de aankoop van slaven. De slavenhandel en de plantagelandbouw waren voor de beleggers in de Republiek minder aantrekkelijk dan elders, omdat de winstgevendheid van deze activiteiten in Nederlands West-Indië relatief onzeker was. In Engeland, Frankrijk en Portugal genoten de tropische producten uit de eigen koloniën bescherming en dat was in de Republiek niet het geval. Daardoor waren zowel de slavenhandel als de plantagelandbouw van de Engelsen, Fransen en Portugezen structureel winstgeverder dan die van de Republiek.

De verklaring van het kolonisationsucces van de Portugezen, Spanjaarden, Engelsen en — in veel mindere mate — van de Fransen moet gelegen zijn in het feit, dat zij — anders dan de Republiek — niet in staat waren grote groepen jonge mannen naar de tropische overzeese wereld te sturen, maar wel naar gebieden met een gematigd klimaat. Dit ondanks het feit, dat een relatief groot deel van de Engelse en Franse kolonisten zo arm was, dat ze een veeljarig arbeidscontract moesten tekenen om de overtocht te kunnen maken. De aanvang van de Engelse plantagelandbouw op Barbados laat echter zien, dat zelfs deze arme *indentured labourers* een keus hadden en op den duur alleen nog naar Noord-Amerika emigreerden en het Caribische gebied met zijn hoge sterfte meden. Het relatief ruime aanbod van arme trekarbeiders uit heel Noordwest-Europa maakte het daarentegen mogelijk, dat de VOC de werkgelegenheid overzee vrijwel uitsluitend kon situeren in de tropische gebieden, waardoor tweederde van het Compagniespersoneel niet levend terugkeerde.

Zo gezien kan de traditionele verklaring voor het 'falen' van de Nederlandse kolonisatie uit Van Goors boek worden omgedraaid: in de Republiek was er voldoende aanbod van mobiele arbeid om de meest lucratieve economische sector overzee, die van de tropische handel, te exploiteren, terwijl het proletariaat elders alleen tot kolonisatie overzee te bewegen was, een 'second best' activiteit, die de moederlandse beleggers en kooplieden minder opleverde dan handel in de tropen. Hierdoor kan aan de Nederlandse expansie vóór 1800 inderdaad een uniek karakter worden toegekend.

II *De arbeidsmarkt in de Nederlandse koloniën*

Nederland speelde ook een bijzondere rol op de koloniale arbeidsmarkt van de negentiende eeuw. In de periode daarvoor verschilde de Nederlandse politiek op dit punt niet veel van die van de andere koloniale mogendheden. In tropische gebieden werd voornamelijk gebruik gemaakt van slaven en Van Goor verliest gelukkig weinig woorden aan het oude stereotype beeld, waarin de Nederlandse slavenhouders als veel hardvochtiger werden getypeerd dan hun niet-Nederlandse collega's. In de loop van de negentiende eeuw ontstond er echter wel verschil. In West-Indië hield Nederland langer vast aan de slavernij dan de Engelsen en Fransen, terwijl op Java de ontwikkeling van een vrije arbeidsmarkt werd tegengehouden door de installatie van het cultuurstelsel. Deze twee feiten demonstreren, dat tussen 1815 en 1860 de koloniale ideologie in Nederland afweek van die in Engeland en Frankrijk. In beide laatstgenoemde landen stond in die periode de koloniale politiek veel meer onder invloed van de ideologie van het liberalisme dan in Nederland. Volgens die ideologie moest vrije arbeid altijd goedkoper zijn dan gedwongen arbeid. De Nederlandse beleidsmakers lieten zich door dit liberale gedachtegoed niet in de war brengen. Zij constateerden, dat de koloniale arbeidsmarkt zeer verschilde van de arbeidsmarkt in West-Europa en dat de exportlandbouw op Java en in Suriname zonder gedwongen arbeid nooit concurrerend zou kunnen produceren. Pas in 1860 werd in Den Haag besloten om de slavernij in de West en het cultuurstelsel in de Oost op te heffen. Ook toen nog hadden velen angst voor de nadelige economische gevolgen van deze ideologische maatregel. Hebben ze gelijk gekregen? Als antwoord op deze vraag resumeert de auteur eigenlijk alleen de recente literatuur over de slavernij in Suriname en hij komt daarbij tot de conclusie dat het systeem niet alleen de planters, maar ook de slaven in materieel opzicht veel voordeel opleverde. Wil hij daarmee zeggen, dat de Surinaamse slaven het tussen 1833 en de afschaffing in materieel opzicht beter hebben gehad dan hun lotgenoten in de Engelse Cariben, waar de slavernij al in 1833 was afgeschaft? Deed zich eenzelfde ontwikkeling voor op Java na afschaffing van het cultuurstelsel? Het is jammer, dat de lezer maar zeer summier wordt ingelicht over het antwoord op deze vragen.

III *De instituties van de Nederlandse expansie*

Een volgend punt, waar de literatuur — en dus dit boek — ons in de steek laat betreft de instituties van de Nederlandse expansie. In het verleden hebben veel auteurs zowel onze traditionele vrijhandelsspolitiek als ook de VOC geprezen. Zonder deze twee zou Nederland overzee veel minder gepresteerd hebben. De WIC daarentegen wordt meestal als een institutionele vergissing gezien. Van Goor neemt deze typering over (65,66,88,89). Ten aanzien van beide punten is wel iets op te merken.

In de eerste plaats is niet duidelijk hoe de Nederlandse handel en kolonisatie in het Atlantische gebied zich anders had kunnen ontwikkelen dan in feite is gebeurd. Tot 1660-1670 had ons land een voorsprong. De Nederlandse vrachtprijzen waren goedkoper en het assortiment handelswaar beter dan dat van de concurrentie. Net als in Europa kwam er echter aan deze voordelen een eind. Na 1670 bleken de Engelsen in staat om in vrijwel alle takken van handel met de Nederlandse handelaren en koopvaarders te concurreren. In het Atlantische gebied werd dat echter niet meteen duidelijk, omdat de Engelsen tussen 1650 en 1660 hun Caribische koloniën voor de Nederlandse schepen sloten, vóórdat de Engelse handel en koopvaardij hun prijzen hadden verlaagd en hun aanbod hadden verbeterd. Zo is de indruk ontstaan, dat de Republiek met geweld een groot aantal afnemers is ontnomen. Die veronderstelling is echter niet juist, want ook zonder de *Navigation Acts* hadden de Engelsen de Nederlanders verslagen. Op den duur had Engeland zijn mercantilistische politiek tegenover de Nederlanders zelfs grotendeels kunnen laten varen, terwijl de Republiek het mercantilisme juist steeds meer no-

dig had om tenminste de handel met de eigen plantagegebieden in de West te behouden.

Dat Nederland vanouds een vurig voorstander van vrijhandel was en dat het 'buitenlandse' mercantilisme onze handel en koopvaardij ernstige schade heeft berokkend is een mythe, die in het boek van Van Goor best wat harder had kunnen worden doorgeprikt (176). Zo wijst Van Goor op het feit, dat de Nederlandse koloniën in de West zonder het mercantilisme nog meer slaven van de Engelsen zouden hebben gekocht dan al het geval was. Hij had ook nog kunnen wijzen op de Spaanse mercantilistische politiek in Zuid- en Midden-Amerika, die voor de Republiek het voordeel met zich bracht dat een groep Nederlandse en Curaçaose kooplieden zich kon specialiseren in de speciale economische 'niche' van de smokkelhandel. Had Spanje een open-deur politiek overzee gevoerd, dan zouden de Nederlanders veel minder kans gemaakt hebben om zo'n speciale positie te verwerven. Bovendien was voor Nederland het eigen mercantilisme in het Atlantische met als doel om de handel met de eigen plantagekolonies te beschermen veel belangrijker dan voor de Engelsen en Fransen. De Engelsen stonden op de loer en zonder het Nederlandse mercantilisme zouden de meeste plantageproducten uit Nederlands Guiana naar Engeland en Noord-Amerika zijn uitgevoerd en niet naar Nederland. Ook de VOC had het mercantilisme op den duur nodig om vreemde concurrentie te weren (179). In het begin van de negentiende eeuw was de mercantilistische uitsluitingspolitiek zelfs het enige middel om de buiten-Europese vaart van Nederland naar Oost en West überhaupt gaande te houden. Kortom, Nederland heeft veel van het mercantilisme geprofiteerd. De *timing* was bovendien uniek: het gebeurde — anders dan bij de Engelsen en Fransen — niet om het Nederlandse koloniale en handelsimperium overzee op te bouwen, maar om het op den duur te behouden.

Overigens wordt de vrijhandelsmythe meestal in één pakket gestopt met de mythe, dat de Nederlandse neutraliteit en geweldloosheid overzee grote voordelen zouden hebben opgeleverd. Door geen oorlogen te voeren, en door geen coalities aan te gaan, zou Nederland veel meer koloniale goederenstromen naar zich toe hebben gehaald dan zonder die politiek mogelijk was geweest. Van Goor neemt wel afstand van dit bekende standpunt, maar hij biedt geen alternatief. Waar en wanneer had Nederland met profijt kunnen investeren in geweld? In combinatie met verbeteringen in handel en vervoer hebben Engeland en Frankrijk hun overzeese invloed immers juist aanzienlijk kunnen vergroten door wel veel te investeren in veroveringen en oorlogvoering. Nederland was daar niet toe bereid en niet toe in staat en zo gezien was onze neutraliteitspolitiek *second best*.

IV De Nederlandse dekolonisatiepolitiek

Tot slot: de Nederlandse dekolonisatiepolitiek. Weer vat Van Goor de literatuur goed samen en de lezer wordt keurig ingelicht over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog en over het dekolonisatieproces in Suriname. Weer weigert de auteur de vraag te stellen of er sprake was van een Nederlandse kolonisatiepolitiek met een uniek eigen gezicht. Vertoonden de genoemde twee dekolonisatieprocessen binnen Europa, binnen Azië en binnen het Caribische gebied bijzondere kenmerken?

Voor de West is het niet moeilijk om een aantal van die typische Nederlandse elementen te noemen. In de eerste plaats zij gewezen op het feit, dat zowel aan Suriname als aan de Nederlandse Antillen na 1948 wel binnenlands zelfbestuur is toegekend, maar dat beide gebieden zonder einddatum op allerlei — vooral financiële — wijzen met Nederland verbonden bleven. Deze conceptloze politiek van Den Haag heeft veel problemen veroorzaakt, die de Engelsen (volledige dekolonisatie) en de Fransen (volledige integratie) bespaard zijn gebleven.

Voorts vormen de blunders bij de dekolonisatie van Suriname, de instelling van de *status aparte* voor Aruba en de zwalkende politiek ten aanzien van de staatkundige toekomst van de

Antillen evenzovele bewijzen voor het feit, dat de Nederlandse dekolonisatiepolitiek een heel eigen karakter heeft. Bovendien is er sprake van nog een uniek kenmerk van de Nederlandse (de)kolonisatiepolitiek: in alle — twee — gedekoloniseerde gebieden, dus zowel in Indonesië als in Suriname, is een militaire dictatuur aan de macht gekomen.

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat Nederland op een heel eigen wijze aan de expansie van Europa heeft deelgenomen. Waarom heeft de auteur de beantwoording van deze vraag niet tot de rode draad van zijn boek gemaakt? Nu bevat zijn boek een aantal verhalen, maar zo'n vraag had het boek ook nog een plot gegeven. Overigens haast ik mij hieraan toe te voegen, dat er ook talloze elementen in de Nederlandse expansie overzee zijn, die niet uniek kunnen worden genoemd. Zo komt de auteur aan het slot met een bijzonder afgewogen eindoordeel over de effecten van de Nederlandse koloniale expansie. In economisch opzicht lijken de koloniën voor de groei van de Nederlandse economie niet van uitzonderlijk belang geweest te zijn en dat was voor de andere koloniale mogendheden in Europa niet anders.

Hoe moeten we — tot slot — dit *magnum opus* van Van Goor typeren? Is het een studieboek? Nee, er ontbreekt een these of een rode draad. Is het een naslagwerk? In zekere zin wel, hoewel die functie ernstig geweld wordt aangedaan door de vele foutjes en onnauwkeurigheden, de slecht gekopieerde kaarten, het weinig intelligente register, de primitieve appendices. Met name moet hier bestraffend gewezen worden op de wel zeer selectieve literatuuropgave. Na het lezen van de daarin genoemde titels kan de auteur het hier besproken boek niet hebben geschreven. Als voorbeeld wijs ik op de goed geïnformeerde beschrijving van de aanvoer van Brits-Indische contractarbeiders naar Suriname, waarover in de literatuuropgave nauwelijks informatie is te vinden. Jammer ook, dat er geen voetnoten zijn gebruikt. De uitgever had zeker wel wat meer energie kunnen investeren in de uitgave van dit boek.

Dit overzicht van de Nederlandse expansie kan het best worden getypeerd als een leesboek, waarin de formidabele kennis van Van Goor over de koloniale geschiedenis van ons land in Oost en West is samengevat. In feite is het een monument van jarenlange literatuurstudie, die dit overzicht in vele opzichten doet afwijken van dat van Colenbrander. Gelet op de schaalvergroting van het historische onderzoek lijkt het mij onwaarschijnlijk, dat er weer zeventig jaar zullen verstrijken vóór een volgend overzicht van het Nederlandse aandeel in de expansie van Europa het licht zal zien. Alleen zal de vraag steeds luider worden: welke dappere eenling durft dat nog aan?

P. C. Emmer

1 H.T. Colenbrander, *Koloniale geschiedenis* (3 dln.; 's-Gravenhage, 1925-1926).

H. J. M. Nellen, *Ismaël Boulliau (1605-1694). Astronome, épistolier, nouvelliste et intermédiaire scientifique. Ses rapports avec les milieux du 'libertinage érudit'* (Dissertatie Nijmegen 1980, Études de l'Institut Pierre Bayle (SIB) XXIV; Amsterdam-Maarssen: APA-Holland university press, 1994, xii + 608 blz., f150,-, ISBN 90 302 1034 6).

De overgang van de astrologie naar de astronomie is het breekkijzer geweest voor de doorbraak van het heliocentrisch wereldbeeld. Bij zulke overgangprocessen willen topgeleerden nogal eens met de eer strijken ofschoon de subtop veel effectiever aan verspreiding en acceptatie van het nieuwe heeft bijgedragen. De astronoom Boulliau, wiens naam alleen nog in een straat van zijn geboortestad Loudun en een maankrater voortleeft, behoorde vermoedelijk tot die geleerden van het tweede garnituur die een rol van het eerste plan in de discussies van zijn tijd